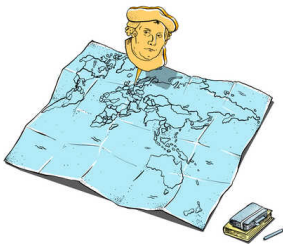

Zonder Luther geen Bach

ILLUSTRATIE gemma pauwels

Gemma Pauwels

Gemma Pauwels

500 jaar Reformatie | interview | bezoeker van de Matthäus Passion hoort ongemerkt heel veel Luther. Maar bijna niemand die dat weet, zegt Govert Jan Bach. Deel 7 van een serie.

GERRIT-JAN KLEINJAN

Het is in Nederland zonder twijfel het allerbekendste werk van Johann Sebastian Bach: de Matthäus Passion. Binnenkort begint de hausse aan uitvoeringen weer. Alleen al in het Amsterdamse Concertgebouw staat het muziekstuk over de laatste dagen van Jezus maar liefst veertien keer op de lessenaars. Elders in

Nederland is het wat betreft de populariteit van dit christelijke kunstwerk niet anders. Wat bijna niemand beseft, is dat de luisteraar in kerk of concertzaal ongemerkt heel veel Maarten Luther te verstouwen krijgt. Voor een groot deel zelfs letterlijk: de evangelietekst die wordt gezongen is rechtstreeks afkomstig uit Luthers bijbelvertaling.

Wanneer Govert Jan Bach, kenner van het werk van Johann Sebastian Bach (de twee delen eenzelfde voorouder), anderen vertelt over de lijn die loopt van Luther (1483 - 1546) naar Bach (1685 - 1750), dan stuit hij vaak op onwetendheid en soms zelfs onbegrip. "Zelfs onder muziekexperts is het misverstand hardnekkig. Bach zou 'toevallig' voor de kerk hebben gewerkt, dus schreef hij ook wat religieuze muziek. Bijna niemand weet meer hoeveel invloed Luther had op het werk van Bach. Terwijl het zo belangrijk is om het werk van Bach te begrijpen."

Om wat aan deze lacune te doen, maakte Govert Jan Bach een luisterboek over Luther en Bach. Vanaf volgende week ligt het in de winkel. De muzikkenner, opgeleid als psycholoog en theoloog, maakte eerder al luisterboeken over de Matthäus-Passion, de Johannes-Passion en het Weihnachtsoratorium, die stuk voor stuk lovend werden ontvangen door critici.

De stelling die hij in zijn nieuwe (luister)boek verdedigt is dat de componist Bach een rechtstreeks door Luther geïnspireerd gelovige was. "Meteen als hij een aanstelling in Leipzig krijgt, begint hij iedere week een cantate te schrijven als omlijsting bij de zondagse kerkdienst. En dat vijf jaar lang. Niemand vroeg om het Weihnachtsoratorium, hij had al vijftien kerstcantates liggen. Maar hij moest, hij kon niet anders." Als die bijna tweehonderd bewaard gebleven kerkcantates, de passies, het Weihnachtsoratorium, de

motetten, de orgelmuziek, één ding duidelijk maken, zo meent Govert Jan Bach, dan was het dat Johann Sebastian Bach zéér gemotiveerd was om religieuze muziek te schrijven. "Alleen het feit al dat Bach zijn geld uitgaf aan twee dingen, muziekinstrumenten en theologische boeken, is veelzeggend."

Het verzameld werk van Luther stond op een gegeven moment zelfs twee keer in Bachs boekenkast. De Bijbel van Bach is bewaard gebleven en bevat een schat aan informatie. Hij onderstreepte passages, zette opmerkingen in de kantlijn en voegde ontbrekende woorden uit citaten van Luther toe. "Hij zat er waarschijnlijk iedere dag in te lezen en te werken. Het werd echt gebruikt als een studieboek, wat zeker in die tijd uitzonderlijk is voor zo'n dure uitgave."

Liefde voor muziek

Luther was, denkt Govert Jan Bach, mede zo'n groot voorbeeld voor Bach doordat ze een enorme liefde voor muziek deelden. "Bij Luther speelt muziek een grote rol. Als je dat niet mee laat tellen, dan doe je Luther tekort. Al heel vroeg werd hij door muziek getroost, schrijft hij. Zo verjoeg hij als student zijn depressies met muziek." Voor zowel Bach als Luther was muziek een manier om het geloof te ervaren. "Luther zit nog niet in Wittenberg of hij laat componisten invliegen om zijn melodieën op vierstemmige muziek te zetten."

Hij zou enkele tientallen kerkliederen hebben geschreven. Het lied 'Ein feste Burg' ('Een vaste burch', dat ook door Bach is gebruikt) is daarvan misschien wel het bekendst geworden. Ook deelden ze in hun jeugd een woonplaats. Tweehonderd jaar voordat Bach in Eisenach werd geboren, bracht Luther er zijn kinderjaren door.

Wat geloofsopvattingen betreft

zaten de twee eveneens op één lijn, vertelt Govert Jan Bach. "Bach was toch wel heel traditioneel. Ook als Luthers taal en stijl tijdens het leven van Bach onder invloed van de Verlichting in onbruik raakt, gaat hij door met Luther." Dat is vooral scherp te zien in de Matthäus Passion, zegt Govert Jan Bach. "Daar zie je dat Bach vasthoudt aan de bijbeltekst zoals die door Luther is vertaald. Dat is interessant. Elders, in Hamburg, ging men er in Bachs tijd op over om parafrases van de bijbeltekst te gebruiken."

Bach laat het niet alleen bij de bijbeltekst van Luther. Hij gaat nog veel verder. "Zijn hele interpretatie ontleent hij aan Luther." Om precies te zijn een preek uit 1519, twee jaar nadat Luther in opstand kwam tegen de rooms-katholieke kerk. "Zijn 'Sermon von der Betrachtung des Leidens Christi' gaat over de vraag hoe je het lijden van Jezus moet ervaren. Niet met een groot medelijden, zoals in de katholieke kerk, of met afstandelijkheid, maar in het besef dat jij persoonlijk hebt bijgedragen aan het sterven van Jezus. Jij moet boete doen en berouw tonen. En hoe begint de tekst van de eerste aria in de Matthäus Passion? Inderdaad, 'Buss und Reu' (boete en berouw). Later heeft Luther het over navolgen. De gehele route die Bach neemt is helemaal volgens het concept-Luther."

Het wereldbeeld van Luther en Bach is een paar honderd jaar na dato voor de meesten vreemd geworden. Waarom ondernemen elk jaar dan toch die vele duizenden concertbezoekers een pelgrimage richting de Matthäus of Johannes Passion? "De muziek klinkt ontzettend betrokken en existentieel. Daarom raakt het ook nu nog, denk ik. Het is écht. Kijk, ik vind de Messiah van Händel prachtig, heerlijk om te zingen ook, maar het raakt je niet zo in de ziel als Bach. Denk ook aan al die cantates die gaan over allerlei treurnis en pijn. Het is alsof hij het voor zichzelf heeft geschreven in zijn moeilijke uren. Och, die komen direct binnen. Wat een troost geeft

die muziek."

Wat Govert Jan Bach betreft vormden muziek en geloof een twee-eenheid voor zijn historische verwant. "Hij was op zijn tiende wees. Later verloor hij zijn vrouw en veel van zijn kinderen. Muziek en het geloof troostten hem. Voor hem was muziekschrijven een soort zelftherapie."

Govert Jan Bach: 'Martin Luther en Johann Sebastian Bach. Twee grensverleggers'. Uitg. Rubinstein. 48 pag. en vier cd's; €24,99. De boekpresentatie is zondag 29 januari in de Oude Lutherse Kerk Amsterdam (Singel 411), 16.00 uur.

De Reformatie, die 500 jaar geleden begon, was een keerpunt in de geschiedenis. Het begon met Maarten Luther, die in 1517 in opstand kwam tegen het kerkelijk gezag. Hij kreeg veel navolging. Trouw brengt een jaar lang de sporen van de Reformatie in beeld. Wat was de invloed van deze beweging op ons denken, op de kunsten, op taal, op wetenschap en op politiek? En wat zien we daar nu nog van? De vorige aflevering verscheen op 10 januari.

Sporen van de Reformatie